

ЖУМШАГ БУГДАНЫН СЕЛЕКСИЈАСЫНДА ӘСАС КӨБӘЛӘК ХӘСТӘЛИКЛӘРИНӘ ГАРШЫ ДАВАМЛЫҒЫН ӨЈРӘНИЛМӘСИ

М. Һ. СЕЛИДОВ, биолокија елмләри намызәди
А. М. АБДУЛЛАЈЕВ, кәнд тәсәрруфаты елмләри намызәди

Азәрбајчан Елми Тәдгигат Әкинчилиик Институту

Жумшаг бугдаларда мөһсулдарлығын ашағы дүшмәсинә тә'сир кәстәрән әсас амилләрден бири дә онун хәстәликләридир. Ајры-ајры илләрдә бу вә ја диқәр хәстәлијин күтләви шәкилдә јайылмасы (еписитотијасы) мөһсулдарлығы кәскин сурәтдә ашағы салмагла јанашы, һәм дә онун диқәр кәјфијјәт кәстәричиләринин писләшмәсинә сәбәб олур. Гејд етмәк лазымдыр ки, әввәлләр 4-5 илдән бир, чох зәиф шәкилдә тәсадүф едилән вә 1995-чи илдән сонра һәр ил күтләви шәкилдә јайылмаға башламыш сары пас хәстәлијинин республикада кениш мигјасда бечәрилән бугда сортларыны сирајәтләндирмәси јухарыда гејд етдијимиз фикри тәсдиг едир. Она көрә дә јумшаг бугданын селексијасында бу амилләрин нәзәрә алынмасына хүсуси диггәт јетирилмәлидир. Бунула әлагәдар олараг Гарабағ дүзүнүн суварма шәраитиндә институтумузун Тәртәр тәчрүбә стансијасында јумшаг бугдалара аид бүтүн селексија материалынын әсас көбәләк хәстәликләрилә сирајәтләмә дәрәчәсинин өјрәнилмәси бир мөгсәд кими гаршыја гојулмушдур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, тәдгигатын сон ики или тәбии шәраитдә һәм сары, һәм дә гонур пас хәстәликләринин күчлү сурәтдә јайылмасы илә мүшајиәт олунмушдур. Јарпагларынын сары пасла сирајәтләнмәси Маннерс, гонур пасла Р. Ф. Питерсон, Р. Ф. Кемпбелла, А. Е. Ханнау (1968), унлу шәһлә - Е. И. Кривченко (1975) методикалары әсасында апарылмышдыр. Бәрк сүрмәнин сортлары илә сүн'и сурәтдә сирајәтләндирмә исә В. И. Кривченко (1987) методу илә апарылауаг 100 гр дәнә 1 гр спор көтүрүлмүшдур.

Тәдгигатын нәтичәләри кәстәрди ки, хәстәликләрлә сирајәтләнмәнин интенсивлијинә көрә јумшаг бугданын сорт вә нүмунәләри арасында диферен-

сијаллашма мүшаһидә едилир. Бунула белә нәзарәт шитиллијиндә 111 нөмрәдән 21-и бүтүн јарпаг хәстәликләринә имунлуғ кәстәрмишдир. Бунларынын ичәрисиндә диқәр әләмәт вә кәстәричиләринә көрә фәргләнән нөмрәләр: К-0887/2-1-3-2; К-0889/2-1; К-0943-Г; К-0889/4; К-0889/7; К-01516/2-3; К-01516/1; К-08812/1; К-1710/2-1; к-0945-Г; К-0898; К-0899/1; К-01702/3 вә с. даһа чох әһәмијјәт кәсб едир. Гејд едилән нөмрәләрдән К-0889/4; К-01516/1; К-0899/1 истисна олмагла јердә галанларынын һамысы ејни заманда сүрмә хәстәликләринә дә давамлылығ кәстәрмишдир. Јери кәлмишкән, гејд етмәк лазымдыр ки, јарпаг хәстәликләри ичәрисиндә ән горхулусу сары пасдыр. Сары пасын биткиләрин инкишафынын әсасән еркән фазасында башламасы илә әлагәдар олараг мүшаһидәләр ики дөфә - колланма вә сүмбүлләмә фазаларында апарылмышдыр. Тәдгиг олунан нөмрәләрин бә'зиләриндә колланма фазасында јарпаг хәстәликләринин јалныз әләмәтләри мүшаһидә едилмишдир. Сүнбүлләмә фазасында апарылан мүшаһидәләр кәстәрди ки, нәзарәт шитиллијиндә өјрәнилән бүтүн нөмрәләрин 60%-и сары паса гаршы стабил давамлылыға малик олмушдур. Сорт нүмунәләринин 30%-дә зәиф (1 балла), јалныз 10%-дә сары пасла күчлү (2-4 балла) сирајәтләнмә мүшаһидә едилмишдир. Өјрәнилән нөмрәләрин 30%-и истисна олмагла галан нөмрәләр гонур пас хәстәлијинә бу вә ја диқәр дәрәчәдә (1-3 балл) тутулмушлар. Демәк олар ки, әксәр нөмрәләр унлу шәһә гаршы јүксәк давамлылығ кәстәрмишдир.

Хәстәликләрә давамлылығына көрә сечилмиш сорт нүмунәләринин сынағы селексијанын нөвбәти мәрһәләләриндә давам етдирилир. Мүсабигәли сорт сынағында өјрәнилән 26 перспектив

сортдан 38,5%-и сары пас хәстәлијинә мұхтәлиф дәрәчәдә һәссаслыг кәстәрмишдир. Галан сортлар сары паса гаршы жүксәк давамлылыға малик олмушдур. Патокенә жүксәк һәссаслыгына кәрә ики сорт: Лүтессенс 0884/2-4-58,0%; Лүтессенс 0897-46,5% сортлары даһа чох фәргләнмишдир. Дикәр сортларда хәстәлијин интенсивлији 4-16,5%-дән јухары олмамышдур.

Перспектив сортларда гонур пас нисбәтән даһа интенсив сурәтдә јайылмышдур. Грекум 01091/2; Лүтессенс 08030/1; Леукомелан 01276 сортлары истисна олмагла галан сортлар бу вә дикәр дәрәчәдә гонур пасла сирајәтләнмишдир. Хәстәлијин интенсивлији рајонлашмыш Безостаја-1 вә Спартанка сортларында (мүвафиг олараг 46,0-55,0%) даһа жүксәк олмушдур. Перспективли сортлардан Албидум 01093/1, Лүтессенс 08043/6 сортлары гонур пасла күчлү сирајәтләнмишдир. Мүгајисәли шәкилдә дикәр сортлар хәстәлијә гаршы зәиф реаксия (12,0-28,0%) кәстәрмишдир. Лүтессенс 0884/2-3, Лүтес-

сенс 01596/3-1, ШСК-210 сортларында хәстәлијин интенсивлији 8,0-9,0% сәвијјәсиндә олмуш вә практики давамлылыг кәстәрмишдир. Онларын бәрк сүрмәјә гаршы давамлылыгы һәм тәбии, һәм дә сүн'и фонда өјрәнилмишдир. Демәк олар ки, әксәр сортлар тәбии фонда бәрк сүрмәјә гаршы тарла давамлылыгына малик олмушдур. Сүн'и фонда Албидум 01093/1 (36,0%) истисна олмагла, галан сортлар бәрк сүрмәјә зәиф (2-18%) реаксия кәстәрмишдир. Лүтессенс 0897, ШСК-210 сортлары бәрк сүрмә илә 2%; Лүтессенс 08247/1, Лүтессенс 0884/2-4, Лүтессенс 08043/6 сортлары исә 5-6% сәвијјәсиндә сирајәтләнәрәк там давамлылыға малик олмушдур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Леукомелан 01276, Лүтессенс 01596/3-1, ШСК-210 сортлары бүтүн хәстәликләрә гаршы комплекс давамлылыға, Грекум 01091/2, Лүтессенс 0884/2-3 сортлары исә јарпаг хәстәликләринә гаршы орта давамлылыға малик олмушдур.

АЗӘРБАЈЧАН ШӘРАИТИНДӘ ПАМБЫГ ЗӘРӘРВЕРИЧИЛӘРИ ИЛӘ МҮБАРИЗӘДӘ ТӘБИИ ЕНТОМОФАГЛАРЫН СӘМӘРӘЛИ МИГДАРЫ

Ч. Ы. ЫҮСЕЈНОВ, кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәди

Азәрбајчан Елми Тәдгигат Битки Мүһафизә Институту

Сон илләр кәнд тәсәррүфаты биткиләринин зәрәрверичиләрдән горунмасында интегрир мүбаризә методуна бөјүк үстүнлүк верилир. Бу методун үстүнлүјү онунла сәчијјәләнир ки, бурада мүбаризә зәрәрверичинин зијанлы мигдарына, онун еколожи әһатәсинә вә агроэко системин дикәр компонентләрилә биосенотик әлагәсинә әсасланыр. Белә ки, бу мүбаризә методунун програмында зијанверичи һәшәрәтларла гидаланан тәбии паразит вә јыртычы нөвләринин горунуб сахланмасына гајғы кәстәрилир вә онларын сәмәрәли фәәлијјәтиндән истифадә олунур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, һазырда памбыг зәрәрверичиләринин мигдарынын мөһдудлашдырылмасында тәбии ентомофагларын әһәмијјәти һаггында бир чох елми әсәрләр мөвчуддур. Ла-

кин бурада мә'луматлар ајры-ајры нөвләр үзрә вә бир-бириндән әлагәсиз верилмишдир. Зәрәрверичиләрин мигдарынын мөһдудлашдырылмасында тәбии ентомофаглар комплексинин биркә фәәлијјәти вә онларын сәмәрәли мигдары һаггында мә'луматлар јохдур.

Бу сәбәбдән тәгдим етдијимиз мөгаләдә памбыг зијанверичиләринә гаршы мүбаризәдә тәбии ентомофаглар комплексинин биркә ролунун гүјмәтләндирилмәси, һабелә фитофагларын мигдарынын мөһдудлашдырылмасында ентомофагларын сәмәрәли мигдарынын (ЕСМ) өјрәнилмәси үзрә чохиллик тәдгигатларын нәтичәләринин изаһына чалышмышыг.

Тәдгигатлар заманы мүәјјән олунмушдур ки, памбыг агросенозунда ентомофагларын ашағыдакы доминант нөвләри: парабүзәнләр (*Coccinella septempunctata* Yakh., *Adonia variegata* GSE вә дикәрләр